

Ծ Ի Ա Ծ Ա Ն

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՔ, ՆՈՐԱԼՈՒՐՔ ԵՒ ԶՈՒՄՐՃԱԼԻՔ

ՏԱՐԵԳՐԱԿԱՆ ՊՍՏԿԵՐ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՆՅԻՑ

ԱՆՅԵԱԼ 1861 ՏԱՐԻՈՅՆ.

Թեպետ եւ ամսէ ամիս քաղաքական անցքերուն վրայ ընդհանուր տեսութիւն մը հրատարակելով զո՞ն կլինիմք, — վասն զի առանց մանր մունր քաղաքական լուրերով ընթերցողաց միտքը ծանրաբեռնելու՝ կ'նսկըցընեմք նոցա ընդհանրապէս այլ եւ այլ տերութեանց եւ աշխարհաց քաղաքական վիճակը, — սակայն յուսամք թէ ակտիւնի զայ ընթերցասիրաց իրենց աչքին առջեւ տեսնել այս տեղ անցնել 1861 տարւոյն զլիաւոր քաղաքական դիպուածներուն մէկ փոքրիկ պատկերը:

Ազգային անցքերուն վրայ խօսիլը ուրիշ տեղի եւ ժամանակի ձգելու է, վասն զի կարծէ անոնց վրայ նախ ընդարձակ տեղեկութիւններ հաւաքել, եւ ապա համարձակ յայտնել անոնց ամէն մէկ մասին վրայ ուրիշներուն եւ մեր կարծիքներն ու խորհրդածութիւնները: — Դամք զրսի քաղաքական անցքերուն:

Անցեալ 1861 տարւոյն ետքերը ամենուն ուշադրութիւնը երկու երեսի զործողութեանց վրայ զարձած մնաց մէկը՝ Գաղղիոյ տերութեան մէջ զրամական խնդիրներուն որոշմանը համար եղած նոր կարգադրութիւնն էր, եւ միւսը՝ Անգղիոյ տերութեան եւ Ամերիկոյ Հիւսիսային Նահանգաց մէջ ծնած տարաձայնութիւնը:

Վաղուց յայտնի է որ Գաղղիոյ տերութեան ծախքերը, ուստի եւ պարտքերը տարուէ տարի կաւելնան, մանաւանդ Նափոլէոն Գ կայսեր քաղաւորած ժամանակէն ի վեր: — *Ռշտիւ տէ տէօ մօնտ* անունով ամսագրոյն մէջ Պ. Ֆոռքատ անունով քաղաքապետ մատենագիրը յայտնի կերպով ըսեր էր թէ Գաղղիոյ տերութեան զանձը խեղճ վիճակի մէջ է: Ասոր դէմ Գաղղիոյ Ներքին գործոց ոստիկանը Պ. Փերսի-նէի՝ ամսագրոյն պաշտօնական սաստ մը ըրաւ՝ ըսելով թէ Ֆոռքատին խօսքերը սուտ ու անհիմն են: Իսկ յետոյ (Նոյեմբերի 14-ին) ինքն իսկ Նափոլէոն կայսրը՝ Աշխի Ֆոլատ անունով ոստիկանին զրած ըզրին մէջ իրաւունք տուաւ Գաղղիոյ զրամական խեղճութիւնը դուրս հանողներուն, եւ անոր յանձնեց որ այս բանիս ճար մը ընէ:

Պ. Ֆոլատը ազգաւ հրեայ, եւ ստրկի բաներէ լաւ հասկըցողութիւն ունենալովը անուանի է, ուստի Եւրոպայի ամէն զվաւոր սեղանաւորներուն հետ զործ ունի: Այն բողոմք. զարմանալին այս է որ ինչպէս կըցաւ Պ. Ֆոլատը պայմաններ զնել ու աչնպէս յանձն առնուի հասից ոստիկանութեան պաշտօնը, այսինքն առաջ որ կայսրը ուզածին չափ կաւելցընէր ոստիկաններուն համար որոշուած ռոճիկը, Ֆոլատ պահանջեց որ կայսրը այդ բանէն ետ կենայ, այլ բողոք որ օրենսդիր ժողովն ու ձեռակոչուր տարեգլխուն ինչ որ սահմանեն՝ նոր տարւոյն մէջ լինելու ծախքերուն համար, անկից աւելին ամենեւին չտրուի: Գաղղիոյ կայսեր այս կարգադրութիւնը ոչ միայն Գաղղիացւոց շատ հանոյ եղաւ, հապա նաեւ Անգղիոյ լրագիրներուն մէջ մեծապէս գովուեցաւ իրեն վնասնական եւ ազատական գործ: — Այսու ամենայնիւ յայտնի չէ թէ կայսեր այս գիշողութիւնը (որ իրեն մինչեւ ցայժմ ցուցուցած ընտանորութեանը յարմար չերեւիր) ինչ ազդեցութիւն պիտի ընէ Գաղղիացւոց

վրայ, այսինքն աւելի պիտի կոտրէ արդեօք նոցա սիրտը իրենց երկրին եւ տերութեան քաշած նեղութեանը վրայ, թէ պիտի վառէ նոցա հայրենասիրութիւնը՝ որպէս զի ձեռքերնէն եկած օգնութիւնը չխնայեն իրենց տերութեան, մանաւանդ այսպիսի դժուար ժամանակներ: Հաւանական է որ մօտալուտ զործողութիւններէն շուտով յայտնուի այս բանս:

Անգղիոյ տերութեան մէջ ու Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց մէջ նոր բացուած գծութեան պատճառը այս էր:

Սան - Եւալի'նթօ անունով պատերազմական նաւ մը ունին Ամերիկացիք. այս նաւը Ամերիկեան կղզեաց ծովերուն մէջ *Թրիւնթ* անունով անգղիական շոգենաւը բռնեց, եւ վրան յանցանք գտաւ որ զինուորական մաքսանենգութիւն (*քօնքրոպանտ*) է ըրածը. վասն զի այն շոգենաւին մէջ Անգղիա գնացող ու բողոք տանող երկու հոգի կան եղեր՝ Մասօն եւ Սլիտէլ, հարաւային բաժանասեր նահանգներուն կողմանէ: Շոգենաւին մէջի պաշտօնատերները կրողոքնէն թէ անիրաւութիւն է նոցա ըրածը. Հիւսիսականք մտիկ չեն ըներ, բռնութեամբ կ'առնուն այն երկու պատգամաւորներն ու նոցա երկու ատենադպիրները, եւ իրենց երկիրը կը յուղարկեն իրեն գերի: Այս անցքին վրայ մեծ շփոթութիւն կելնէ Անգղիոյ մէջ: Անգղիացւոց իրաւագետները կվճռեն թէ Սան-Եւալի'նթոյի նաւապետին ըրած գործը հակառակ է ամենայն իրաւանց. ուստի եւ տերութիւնը հրաման կըրկէ Ուաշինկլընը նստող անգղիացի Լէյքնս դեսպանին որ Ամերիկացիներէն այս բանիս հատուցում պահանջէ, եւ հասկըցընէ նոցա որ պարտական են բողոքին խնդրելու Անգղիոյ տերութենէն, Սան-Եւալի'նթոյի նաւապետը պաշտօնէն ձգելու՝ եւ Թրիւնթ շոգենաւին վրայ բռնուած չորս գերիները արձակելու: Մինչեւ տարւոյս սկիզբները յայտնի չէր թէ Ամերիկացիք ինչ պատասխան պիտի տան Անգղիացւոց, եւ աւելի հաւանական էր որ Ամերիկացիք պիտի չխոնարհին Անգղիացւոց առաջարկութեանը, ուստի եւ կկասկածուէր որ անպատճառ պատերազմ բացուի մեջերսին, վասն զի Անգղիոյ տերութիւնը անազին պատրաստութեամբ սկսաւ իւր ծովային ոյժը ցուցնել, ու մեծ բազմութեամբ նաւեր յուղարկեց իւր ձեռքը եղած Քանաուա կղզիին քովերը, եւ Անգղիական Քոլումպիան. Ամերիկացիք ալ իրենց ծով-գերիներն սկսան ամրցընել. բայց վերջապէս Ամերիկացիք խոնարհեցան, եւ խաղաղութիւն եղաւ:

Սոքա թեպետ իրենց մէջ եղած երկպառակութիւնէն զատ՝ այս տկարութիւնն ալ ունին որ իրենց պատերազմական նաւերուն ոյժը Անգղիացւոց սարսափելի ուժին չհասնիր, բայց ուրիշ կողմանէ աչքերնուն առջեւն էր նաեւ իրենց առեւտրական նաւերու նաւատորմիդը, որոյ վրայ երբ եւ իցէ կարող են զնել երկու երեք հարիւր հազար յանդուգն փորձ եւ կտրիճ նաւաստիներ, եւ շատ մը ծովային քաջամարտիկ զօրավարներ, եւ մինչեւ որ կանոնաւոր պատերազմներով իրենց զինուորական նաւատորմիդը գործ տեսնէ, նոքա իրենց անթիւ մանր նաւերովը կրնան բոլոր Ատ-

լանտեան ուղիկանոսն ու Ասիոյ ծովերը հինարար՝ այսինքն ծովային աւազակութեամբ բռնել, եւ մեծամեծ վնասներ հասցընել Անգղիացոց: — Ասոնք մտածելով՝ Անգղիացիք ալ կ'նասկընային քէ Ամերիկացոց դէմ ոխերնին քեպտ սատով կէ, բայց ռոճերնին նոցա հաւասար չէ. մանաւանդ որ աղէկ զիտէին քէ Ամերիկայէն իրենց բամպակ զայր քէ որ դաղրի, հարկ պիտի լինի իւրենց այնքան զործարաններն ալ փակել եւ վաճառականութեան շահերէն զրկուիլ:

Կերեւի քէ երկու կողմէն ալ պատերազմի ձեռք զարնէին առաջ լաւ մտածեցին ասոնք ու սոցա նման հետեւանքները, եւ ահա ճար գտան խաղաղութեամբ վերջացընելու այս զմտութիւնն ալ, ինչպէս որ ուրիշ շատ այսպիսի զրծտութիւններ վերջացուցեր էին:

1861 տարւոյն անմոռանալի անցքերէն մէկն եղաւ Խաւիոյ միաւորութիւնը (բաց ի Հռոմէն ու Վենետիկէն), եւ մէկ հզօր բազաւորութիւն մը ձեւանալը: Այս մեծ զործողութիւնն եղաւ Տարսի 11-էն ետքը, երբոր Նախիջի բազաւորը ձգեց ելաւ Կայերայէն, եւ այնուհետեւ Վիկտոր Էմմանուէլը բազաւոր Խաւիոյ ճանցան հետ զնետէ Անգղիա, Ամերիկա, Փորթուկալ, Յունաստան, Շուեդ, Չուիցերի, Գաղղիա եւ Պելճիա: Այժմ պապին աշխարհական իշխանութիւնը բոլորովին խաբսրլաւ միճակի մէջ է, Վենետիկն ալ Աւստրիոյ ձեռքէն կ'ենելու վրայ, բայց երկուքին ալ ապագան անյայտ:

Աւստրիան բոլոր 1861 տարւոյն մէջ խոստմունք խոստմունքի վրայ ըրաւ, իւր ժողովուրդներուն պահանջմունքները կամայ եւ ակամայ կատարեց կամ կատարելու պէս

ըրաւ, բայց ոչ Մաճառները կրցաւ զո՞նք ընել այնպիսի կիսակատար զիջողութիւններով, ոչ սլաւեան ազգերը, եւ ոչ իւր սեպնական զերմանացի ժողովուրդը. — ուստի եւ այսուհետեւ կարելի չէ բնել քէ Աւստրիան շուտով հանգստութիւն ու յառաջադիմութիւն սլախ ունենայ:

Օսմանեան տէրութեան մէջ ուրիշ ամէն ժամանակեւ աւելի անցած տարի բոլորեցաւ զանազան ժողովրդոց ազգային հոգին, եւ Գարատաղիքը, Պոսնացիք, Սըրֆերը, Բուլղարները, եւ Հերսեկի բնակիչները, նմանապէս Մոլտաւիոյ եւ Վլաշի ժողովուրդները զրերէ ինքնագլուխ եղան կամ լինելու վրայ են: — Ասորոց երկրին մէջի ջարդերն ալ եւրոպացոց ուժովը քեպտ դաղրեցան, բայց կարծես քէ այն արիւնները մինչեւ ցայժմ ալ կ'մըլտան, եւ նոր ջարդեր կ'սպառնան:

Սոքա են ահա 1861-ին աշխարհիս այլ եւ այլ կողմերուն քաղաքական վիճակին ընդհանուր տեսութիւնները. բայց ամէն մարդ ալ դիւրաւ կ'նասկընայ քէ այս մեծամեծ զործողութեանց մէկն ալ չէ վերջացած տակաւին, եւ այն խնդիրներն որ հարիւրաւոր տարիներէ իվեր քաղաքագետ մարդկանց միտքը յոգնեցուցեր են՝ քանի գնացին դուրս երան պոճընկեցան, բայց քէ ինչ կերպով պիտի քակուին ու վերջանան, կամ քէ քանի ամսէն, քանի տարիէն, կարելի չէ գուշակել. ամէն մարդ պէտք է բռնէ քէ, ոչ զիտեմք զօրն եւ ոչ զժամէ, եւ լուրսեամբ բայց արբնութեամբ ըստսե աստուածային Նախախնամութեան անդարձ վճռոյն կատարմանը:

Մ Ա Ն Բ Ա Ղ Ո Ւ Բ

ԽՐԻՄՈՒ ԲԱՂԱԲԱԳԼՈՒԽՆԵՐՈՒՆ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆԸ.

Կայսերական հրամանաւ հաստատուել է հոկտեմբերի 30-ին 1861-ին, որ այսուհետեւ «Միմֆերովոյի, Ռէտոօսիոյ, Օրի եւ Եւպատորիոյ քաղաքագլուխները (Կոյովաները) կարգաւ պիտի ընտրուին՝ առաջին երեք տարուանը համար քրիստոնեաներէն, իսկ երկրորդ երեք տարուանը համար թաթարներէն կամ Գարայիմներէն. բայց թէ որ բոլոր ժողովուրդը փափաքի առաջին քաղաքագլուխը թողուլ յաջորդ երեք տարուան համար եւս, երբոր նա ալ յանձն առնուլ՝ արգելք չկայ»:

ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԵՆ ԳՈՒՐՍ ԳՆԱՑՈՂՆԵՐՈՒՆ ԱՆՑԱԳԻՐԸ.

Կայսերական վճռով հաստատուած է որ այսուհետեւ մէկն որ օտար երկիր երթալու համար անցագիր խնդրէ, թէ որ մինչեւ այն ժամանակը նորա դէմ օրինաւոր պահանջմունք մը չէ եղած կամ պարտատէրներու կողմանէ եւ կամ տէրութեան տեղերէն ու անձինքներէն, անցագիրը տրուի անոր, եւ հարկաւոր չհամարուի առաջուց երեք անգամ անունը հրատարակել տէրութեան տեղական լրագրին մէջ, ինչպէս որ առաջ օրէնք էր:

1861 ՏԱՐԻՈՅՆ ՄԷՋ ՄԵՌԱՍԻ ԹԱԳԱՌՈՐԵՐԸ.

1861-ին մէջ չորս Թագաւոր մեռաւ. Բրուսիոյ Թագաւորը Փրեդերիկոս Գուլիէլմոս Գ, Փորթուկալի Թագաւորը Տոն-Փետրոյ Ե, Օսմանեան ինքնակալը Ապտիլ-Մէճիտ, եւ Չինու կայսրը:

ՀՌՈՎՄԱՅ ԲՆԱԿԻԶԻՆ ՈՒ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՆԵՐԸ.

Հռովմայ բնակիչքն էին անցեալ տարի 194,875 հոգի, որոց մեծ մասը օտարական է: Տեղացւոց մէջ 40 եպիսկոպոս կայ, 3859 քահանայ, 1657 քահանայացու, 2032 մարապետ, 2613 մարապետացու:

ԱՆԳՂԻՈՅ ՆԱՄԱԿԱՏԱՐՈՒԹԻՒՆԸ.

Անցեալ տարի Անգղիա 164 միլիոն նամակ ձգուել է նամակատան մէջ (փօսթա), որ բնակչացը հետ քաղաքատեղով՝ ամէն մէկուն 22 նամակ կ'իյնայ: Եթեանասունըմէկ միլիոն օրագիր ղրկուել է: Միայն Լոնտրայի նամակատանը յանձնուել է տարուան մը մէջ՝ 500 հազար վաճառքի կապոց: Բոլոր Անգղիոյ նամակատանց պաշտօնէից թիւն է 25,192: Անցեալ տարուան շահն եղեր է 1,102,470 լիրա սմերլին, որ կ'ընէ 6,835,314 լուպլի արծաթ: